

STRATEGIC APPROACH TO GOVERNMENT TRANSPARENCY - WHAT DATA AND PROCEDURES DEFINE TRANSPARENCY

Bojadzievska Irena

Associate Professor, University American College Skopje
irena.bojadzievska@uacs.edu.mk

Shikova Natalia

Associate Professor, International Balkan University
n.shikova@ibu.edu.mk

Abstract

Transparency as a principle has specific importance for achieving open government, which means that the public has access to - comprehensive, relevant and timely information about the activities of the executive branch; openness means that the government listens to citizens and the business world and takes their opinions into account when formulating and implementing public policies.

Governments can work better when they are transparent about their activities, procedures and data, when they encourage public participation and when they meet the demands of citizens. This, in turn, assumes that the government is willing to be held accountable for both successes and failures. Hence, the government is transparent when it proactively discloses information and data that help citizens make decisions about their own lives, to undertake business ventures, but also to understand how public authorities make decisions and how they spend public funds.

The transparent state provides information and data in such a way that the requester can easily (including through digital tools) find, access, understand, use and reuse it, and establishes clear procedures for accessing information that are not proactively detected.

This research aims to give a more precise answer regarding what defines the transparency index, what access to information should be established and what published data defines governments as transparent on a global level, where does the Republic of North Macedonia stand in relation to these issues and what needs to be improved to have a transparent government.

Keywords: *openness, transparency, government.*

СТРАТЕШКИ ПРИСТАП ЗА ТРАНСПАРЕНТНОСТА НА ВЛАДАТА - КОИ ПОДАТОЦИ И ПРОЦЕДУРИ ЈА ДЕФИНИРААТ ТРАНСПАРЕНТНОСТА

Бојадиевска Ирина

Вонреден професор, Универзитет „Американ колеџ“ - Скопје
irena.bojadzievska@uacs.edu.mk

Шикова Наталија

Вонреден професор, „Меѓународен балкански универзитет“
n.shikova@ibu.edu.mk

Апстракт

Транспарентноста како принцип има специфична важност за постигнувањето отворена влада, што значи дека на јавноста ѝ се достапни - сеопфатни, релевантни и навремени информации за активностите на извршната власт; *отвореноста* значи дека владата ги слуша граѓаните и деловниот свет и ги зема предвид нивните мислења кога ги формулира и кога ги имплементира јавните политики.

Владите можат да работат подобро кога се транспарентни во однос на своите активности, процедури и податоци, кога го поттикнуваат учеството на јавноста и кога ги исполнуваат барањата на граѓаните. Ова, пак, претпоставува дека владата е подготвена да биде одговорна и за успехите и за неуспехите. Оттаму, владата е транспарентна кога проактивно открива информации и податоци што им помагаат на граѓаните да носат одлуки за сопствениот живот, за да преземаат деловни потфати, но и за да разберат како јавните власти носат одлуки и како ги трошат јавните средства.

Транспарентната држава обезбедува информации и податоци на таков начин што барателот може лесно (вклучително и преку дигитални алатки) да ги најде, да им пристапи, да ги разбере, да ги користи и повторно да ги искористи, а воспоставува и јасни процедури за пристап до информациите што не се проактивно откриени.

Ова истражување има за цел да даде попрецизен одговор во однос на тоа што го дефинира индексот на транспарентност, каков пристап до информации треба да е воспоставен и кои објавени податоци ги дефинираат владите како транспарентни на глобално ниво, каде стои Република Северна Македонија во однос на овие прашања и што треба да се подобри за да имаме транспарентна влада.

Клучни зборови: *отвореност, транспарентност, влада.*

Транспарентноста како начин и култура на работењето

Владата е носител на извршната власт и политички одговорно тело за предлагање и за извршување на законите и на други прописи. Клучните партнери на Владата се деловниот сектор, синдикатите, здруженијата, и граѓанскиот сектор чијшто придонес е неопходен за постигнување добро управување. Принципите на доброто управување кога се работи со граѓаните се: отвореност, транспарентност и отчетност, правичност и еднаквост, вклучувајќи механизми за консултации и за учество, ефективни и ефикасни услуги, јасни, транспарентни и применливи закони и правила, конзистентност и кохерентност во креирањето политики, почитување на владеењето на правото и високи стандарди на етичност. Врз основа на овие принципи се гради отворена извршна власт што е

пристапна, транспарентна и респонзивна. Принципите што се земаат предвид се дел од различни стратегии за добро управување. При нивна формулација се користат различни извори, и тоа документот – „Принципи за добро управување на локално ниво“¹ (целосно применлив за доброто управување и на централно ниво) од Советот на Европа „Европскиот кодекс за добро административно однесување“ (The European Code of Good Administrative Behaviour)², „Глобална стратегија против корупцијата 2021-2030“³, како и останати релевантни извори.

За Обединетите нации, извршната власт е отворена ако е ефективна и ефикасна во извршувањето на своите должности, нејзината работа е транспарентна и одговорна, а секој може да пристапи до нејзините услуги. Тоа е власт што одговара на потребите на своите граѓани, им ги вреднува учеството, искуството и знаењето при донесувањето одлуки и се потпира на модерни и на нови технологии за да го подобри управувањето. Подобрувањето на учеството, транспарентноста и на отчетноста се примарните цели на отворената извршна власт.⁴ ОЕЦД зборува за „култура на управување“ што ги промовира принципите на транспарентност, интегритет, одговорност и учество на засегнатите страни во поддршка на демократијата и на инклузивниот раст.⁵ Оттаму, иако постојат многу различни пристапи кон отворена извршна власт, речиси сите ги вклучуваат истите основни концепти на транспарентност, одговорност и на учество⁶.

Индекс на транспарентност – што ја дефинира транспарентноста

Од меѓународен аспект транспарентноста првенствено се оценува според разграничување помеѓу *de iure* и *de facto* концептот на транспарентност, односно држави во кои преовладува законската рамка за транспарентност и држави во кои транспарентноста е воведена како пракса односно култура на работење. Речиси во сите држави транспарентноста се користи како ефикасен механизам за борба против корупцијата. Но секогаш постои можноста и зад објавените податоци и информации на Владините институции да има начин или механизам за злоупотреба на службената должност или јавните овластувања на функционерите⁷. Транспарентноста на владата значи дека релевантни и навремени информации за активностите на владата се достапни за јавноста, овозможувајќи ѝ да се брани од дискриминација што произлегува од владеењето засновано на фаворизирање и злоупотреба на моќ. Во ерата на интернет и е-влада, транспарентноста често станува компјутерски посредувана, а постојат докази дека технологијата овозможува транспарентност. Затоа, фокусот на транспарентноста се почесто се мери преку обемот и квалитетот на објавените информации.

¹ Совет на Европа, (---), *Принципи за добро управување на локално ниво*“, достапен на [12 Principles of Good Governance - Good Governance \(coe.int\)](https://www.coe.int/en/governance/governance);

² Европски Омбудсман, (---), *Европскиот кодекс за добро административно однесување*, (The European Code of Good Administrative Behaviour), достапен на - <https://www.ombudsman.europa.eu/en/publication/en/3510>;

³ Транспаренси Интернешанал, (----), „Глобална стратегија против корупцијата 2021-2030“ (A Global Strategy Against Corruption 2021-2030), достапна на - <https://www.transparency.org/en/the-organisation/our-strategy>,

⁴ Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), (2023), *Legal Aspects of Open Government and Open Data*, https://www.unescwa.org/sites/default/files/pubs/pdf/legal-aspects-open-government-open-data-english_0.pdf.

⁵ OECD (2017), *Recommendation of the Council on Open Government, approved by all OECD member countries*, OECD, Paris, <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0438>.

⁶ Влада на РСМ, (2023), *Стратегија за транспарентност на Владата на Република Северна Македонија 2023-2026*, достапна на https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/strategija_za_transparentnost_2023-2026_mkd.pdf

⁷ European Research Centre for Anti-Corruption and State-Building, (2023), *Government Transparency Index*, <https://www.againstcorruption.eu/ercas-projects/transparencyindex/>

Советот на Европа во 12-тите принципи на добро управување⁸ ја дефинираат транспарентноста преку следните индикатори: 1) Одлуките се носат и се спроведуваат во согласност со правилата и прописите; 2) Воспоставен е јавен пристап до сите информации кои не се класифицирани поради јасно утврдени причини утврдени со закон (како што е заштитата на приватноста или обезбедување на правичност на постапките за набавки) и 3) Информациите за одлуките, имплементацијата на политиките и резултатите се достапни на јавноста на таков начин што ќе и овозможат ефективно да ја следи и да придонесе за работата на локалната власт.

Откако на меѓународно ниво беше лансирана платформата „Партнерство за отворен власт – (Open Government Partnership)⁹ Отворени влади“, во 2013 година беше усвоена, од страна на Г8 „Повелбата за отворени податоци“¹⁰ согласно која клучните податочни сетови утврдени на меѓународно ниво кои се утврдени како законски минимум за отворени податоци и да се објават приоритетно се:

- Локален буџет, национален буџет, трошење по сектори, оддели итн.,
- Јавни расходи на ниво на трансакција, Евиденција за реалните (минатите) државни владини трошења на детално трансакциско ниво; на ниво од месец во месец државни расходи за конкретни ставки;
 - Национална статистика, инфраструктура, богатство, вештини, демографски и економски показатели (БДП, невработеност, население, итн.);
 - Податоци од попис, по категории;
 - Владини точки за контакт, изборни резултати, законодавство и статути, плати (платни скали), гостопримство/подароци;
 - Договори, огласи за тендери, идни тендери;
 - Податоци за јавни објекти, вклучувајќи училишта, болници, полициски станици, јавни тоалети, библиотеки, владини канцеларии итн. – локација и достапни услуги;
 - Податоци за испорака на јавни услуги и перформанси на ниво на поединечно училиште, болница/клиника итн. список на училишта; изведба на училишта, дигитални вештини, здравје, податоци за рецепти, податоци за здравствените перформанси, домување, здравствено осигурување и надоместоци за невработеност;
 - Транспортни податоци вклучувајќи патишта и јавен превоз, возни редови за јавен превоз, пристапни точки, пенетрација на широкопојасен интернет;
 - Податоци за криминал до ниво на поединечни кривични дела и нивните локации, статистика на криминал, безбедност;
 - Извештаи од инспекции и официјални одлуки и пресуди во форма за повеќекратна употреба (на пр. јавно здравствени инспекции на продавници за храна);
 - Официјални регистри – компании, добротворни организации, катастарска/земјиште и сл. Список на регистрирани (со ограничена одговорност) компании вклучувајќи име, единствен идентификатор и дополнителни информации како адреса, регистрирани активности;
 - Геопросторни информации - карти, адресни регистри, точки, топографија, поштенски кодови, национални карти, локални карти;
 - Податоци за временска прогноза, податоци за набљудување на Земјата, вклучувајќи метеоролошки/временски услови, земјоделство, шумарство, риболов и лов;
 - Податоци за градба (дозволи, зонирање);

⁸ Совет на Европа, (---), *Принципи за добро управување на локално ниво*“, достапен на [12 Principles of Good Governance - Good Governance \(coe.int\)](https://www.opengovpartnership.org/);

⁹ Партнерство за отворена власт (Open Government Partnership), (2011), <https://www.opengovpartnership.org/>

¹⁰ Повелба за отворени податоци, достапна на https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/Open_Data_Charter_Annex_FINAL_13_June_2013_cle0ff8a3.pdf

- Податоци за недвижен имот (продажба, огласи, даноци, други податоци специфични за имотот);
- Нивоа на загадување, потрошувачка на енергија, збирни податоци за емисиите на загадувачи во воздухот, особено оние кои се потенцијално штетни за здравјето на луѓето;
- Глобален развој: помош, безбедност на храна, екстрактивни производи, земја/почва
- Наука и истражување, податоци за геном, истражувачка и образовна активност, резултати од експерименти.

Какви се состојбите кај нас

Од 2018 година па наваму, ВРСМ се позиционира на прво место во регионални рамки, а во 2021 година и исполнува 82,71% од поставените критериуми за отвореност.¹¹ Истовремено, резултатите од Регионалниот индекс за отвореност за Северна Македонија покажуваат дека постојат значителни разлики меѓу институциите што се однесува на нивната отвореност и транспарентност, како последица на фактот дека примената на добрите практики за транспарентност најчесто зависи од добрата волја и посветеноста на министрите и другите раководни лица.¹² Согласно композитниот индекс *Worldwide Governance Indicators (WGI)*, врз основа на чии индикатори, Светска банка го пресметува квалитетот на владеењето и квалитетот на институциите, во Република Северна Македонија регистриран е позначаен напредок во сферата на транспарентноста, односно во 2021 година самоиницијативното објавување податоци од страна на институциите било 79%, што укажува на солидна транспарентност¹³ (Стратегија за транспарентност на Владата на Република Северна Македонија 2023-2026)¹⁴.

Според Индексот на активна транспарентност, односно според проактивното објавување информации од јавен карактер, активната транспарентност на министерствата, на Владата и на општините за 2021 година изнесува 63 % (од максимално можни 100 %). Во однос на 2020 година, активната транспарентност е подобрена за 5 проценти (од 58 % на 63 %). Министерствата и Владата просечно објавуваат 79 % од потребните информации, што е минимално подобрување од 77 % активна транспарентност во 2020 г, додека општините, петта година по ред, имаат помала активна транспарентност од министерствата објавувајќи 60 % од потребните информации, и во однос на лани бележат пораст од 5,5 проценти.¹⁵ Во однос на објавените информации, најмалку информации министерствата објавуваат за нивните финансии (само 60 %), а општините за прашањата од нивна надлежност (само 42).¹⁶ ВРСМ во 2011 година стана дел од меѓународната иницијатива „Отвореното владино партнерство“ (оригинал на англиски јазик „*Open Government Partnership*“). Од тогаш до сега беа изготвени 5 национални акциски планови кои според стандардите на меѓународното ниво се двегодишни планови. Во моментот во тек е реализација на петтиот Национален акциски план за

¹¹ Фондација Метаморфозис, (2022), *Проценка на доброто владеење во Северна Македонија и регионот преку Индексот на отвореност – Собрание и извршна власт – мерење за 2021*, достапно на https://metamorphosis.org.mk/aktivnosti_arhiva/procenka-na-dobroto-vladeenje-vo-severna-makedonija-i-regionot-preku-indeksot-na-otvorenost-sobranie-i-izvrshna-vlast-merenje-za2021/.

¹² Action SEE, (---), *Openness Index*, достапно на opennessindex.actionsee.org.

¹³ Национална развојна стратегија, достапно на <https://www.nrs.mk/content/NSR%20Sostojbi%20i%20predizvici%20-%20MKD%20complete.pdf>.

¹⁴ Влада на РСМ, (2023), *Стратегија за транспарентност на Владата на Република Северна Македонија 2023-2026*, достапно на https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/strategija_za_transparentnost_2023-2026_mkd.pdf

¹⁵ Центар за граѓански комуникации, (2021), *Индекс за активна транспарентност*, достапно на <https://www.ccc.org.mk/images/stories/akt21.pdf>

¹⁶ *Ibid.*

партнерство за отворена власт 2021-2023¹⁷ во кој меѓу другото се говори и за подобрувањето на отвореноста, како и активната транспарентност¹⁸.

Веќе втор пат по ред имаме Стратегија за транспарентност на Владата на Република Северна Македонија, моменталната е тригодишен документ што го опфаќа периодот јуни 2023 година- јуни 2026 година¹⁹ и е усогласена со потребите и со очекувањата на граѓаните, на деловните субјекти и на институциите, за да се достигне проактивен и отворен систем, а во насока на целосна транспарентност и промена на институционалната култура кон поголема демократизација на општеството. Стратегијата е механизам за поврзување и за усогласување на сите досега донесени стратешки документи, законски и подзаконски решенија што на директен или на индиректен начин целат кон подобрување на транспарентноста на владините институции. Нејзини клучни приоритети се сите министерства и органите во нивниот состав; самостојните органи на државната управа; самостојните државни органи и управните организации што одговараат пред ВРСМ; јавните претпријатија основани од ВРСМ и акционерските друштва во државна сопственост - да ја сфатат и да ја прифатат *транспарентноста* како начин на работење, односно: (1) - да ги споделуваат сите информации со граѓаните во врска со своето работење, и тоа без да биде искористено правото на слободен пристап до информациите од јавен карактер; (2) - да ја воедначат својата практика при споделувањето податоци на македонски јазик со службените јазици на РСМ (воедначеност на веб-локациите, од аспект на видот на податоците и на документите што се објавуваат, т.е. - унифицираност на формат за споделување на податоците); (3) - да го олеснат правото на пристап до информации од јавен карактер, согласно со предметниот закон; (4) - да обезбедат поврзаност со другите институции на јавниот сектор, а во насока на олеснет пристап на граѓаните до јавните податоци и регистри; (5) - да обезбедат сеопфатни, навремени и јасно разбирливи информации и јавни услуги.

Клучни предизвици со кои се соочуваме а се фактори на транспарентноста

Иако постои значителен напредок во однос на отвореноста на институциите, за да се зголеми довербата на граѓаните во институциите на системот, несомнено се потребни редовно и систематизирано објавување на административни податоци што ќе можат да се користат како основа за носење одлуки.

Неопходно е да се објавуваат самоиницијативно информации од страна на сите органи, а не само оние за кои се доставува барање.

Во текот на истражувањето од Агенцијата за слободен пристап до информации од јавен карактер беа добиени одговори на најбараните податоци за кои стигнуваат барања до самите иматели на информациите како и до Агенцијата по пат на жалба. Со цел да се надмине овој предизвик, односно како минимум задолжителни податоци објавени на веб-страниците на министерствата се утврдуваат следните:

➤ податоци за органот, адресата на неговото седиште, надлежностите кои ги извршува, функционерите во рамки на органот и нивните биографии;

¹⁷ Влада на РСМ; (2023), *Национален акциски план за партнерство за отворена власт 2021-2023*, достапен на: <https://ovp.gov.mk> (пристапено на 10.04.2023).

¹⁸ Влада на РСМ, (2023), *Стратегија за транспарентност на Владата на Република Северна Македонија 2023-2026*, достапна на https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/strategija_za_transparentnost_2023-2026_mkd.pdf

¹⁹ Влада на РСМ, (2023), *Стратегија за транспарентност на Владата на Република Северна Македонија 2023-2026*, достапна на https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/strategija_za_transparentnost_2023-2026_mkd.pdf

- основни податоци за контакт со органот меѓу што спаѓаат телефонскиот број, бројот на факсот, адресата на електронската пошта и адресата на веб-страницата;
- основни податоци за контакт со службеното лице за посредување со информации согласно членот 10, ст. 1 од Законот за слободен пристап до информации од јавен карактер;
- список на вработени лица во органот со адреса на електронската пошта и телефон;
- список на посебни советници, односно лица ангажирани да даваат договорни услуги (доколку постојат) каде ќе биде наведено нивното име и презиме и нивната професија, времетраењето на договорниот ангажман и целта заедно со договорните права кои тие ги имаат;
- дневен распоред на обврски на секој од опфатените функционери кој ќе се ажурира на дневна основа;
- консолидирани текстови од законите кои се однесуваат на надлежноста на органот или организацијата;
- консолидирани текстови од сите правилници (правилник за внатрешна организација, правилник за систематизација на работните места, правилник за заштитено внатрешно пријавување и друго), уредби, наредби, упатства, планови, програми, решенија и други видови акти за извршување на законите и други прописи;
- органограм за внатрешна организација;
- стратешки планови и стратегии кои ги спроведува органот или организацијата;
- годишни планови и програми за работа;
- годишен буџет и завршна сметка;
- годишни финансиски планови по квартали и програми за реализација на буџетот;
- годишен план за јавни набавки;
- усвоени извештаи за реализација на буџетот секоја институција за себе;
- ревизорски извештаи;
- видови на услуги кои органот или организацијата ги дава според наведеното во членот 10, ст. 1 од Законот за слободен пристап до информации од јавен карактер;
- тарифници за надомести за услугите;
- начинот на кој може да се поднесе барање за пристап до информации;
- комплетна документација за јавните набавки идентична со онаа која се доставува до Бирото за јавни набавки со цел објавување на Електронскиот систем за јавни набавки;
- предлог на програми, ставови, мислења, студии и други документи кои се однесуваат на работењето или актите од надлежност на органот или организацијата, како и соопштенија за отпочнување со процесот на изработка на извесен пропис;
- извештаи за работа кои органот или организацијата ги поднесува и извештаи за работа кои се поднесувани до него;
- статистички податоци за работата, како и други информации за мерките и активностите со кои се влијае на секојдневниот живот на граѓаните;
- доколку станува збор за колективен орган - дневни редови на седниците и записници од нив;
- анонимизирани барања за пристап до информации од јавен карактер заедно со одговорите кои органот или организацијата ги доставил со цел тие да можат повторно да бидат користени и од други лица освен првичниот подносител на барањето.

Со самоиницијативното објавување на што поголем број вакви информации, се намалува и бројот на барањата до институциите бидејќи бараната информација е веќе достапна онлајн и имателот може да го упати барателот на веб страната на имателот. Ако овој начин е поповолен за барателот информацијата да се достави во поинаква форма од бараната, за што имателот на информацијата ја образложува причината за ваквиот начин на доставување, согласно Законот за слободен пристап до информациите од јавен карактер, член 21 став 2.

Освен проактивното објавување, дополнително треба да се подобри системот на постапување по барањата за пристап до информации, и тоа од неколку аспекти. Пред се, сè уште имаме институции особено органите во состав на министерствата кои немаат веб страни па никаде не може електронски да се пребараат нивните податоци. После долгогодишни заложби за електронска вада ваквата слика е поразителна.

Исто така согласно податоците на Агенцијата за слободен пристап до информации од јавен карактер, иако има подобрувања од претходните години сепак, сè уште постои праксата на „молчење на администрацијата“ односно непостапување по барањата за информации. До Агенцијата на овој основ во 2021 година вложени се 798 жалби, а во 2022 година вложени се 343 жалби.

Од процесен аспект, во текот а истражувањето беше утврдено дека ударни се оние процеси каде функционерите имаат дискрециона моќ при избор или одлучување. Кај таквите процеси каде е клучен човечкиот фактор треба да се зголеми транспарентноста и отчетноста за носењето на одлуките. Коруптивното одлучување - било во владата, бизнис секторот, национално или меѓународно - ги поткрепува најголемите неправди во светот. Тоа ги лишува граѓаните од правата и можностите што им се потребни и заслужуваат, и ја храни нагамошната неправда со еродирање на институциите наменети да ги заштитат. Зголемена транспарентност може да се постигне ако се објавуваат сите одлуки каде функционерите имаат дискрециони овластувања, односно да има образложение кон истите. Основен предизвик е да се идентификуваат сите процеси каде функционерите имаат дискрециона моќ на одлучување со цел преку воспоставување на конкретни параметри или критериуми да се стесни дискреционата моќ и можноста за нејзина злоупотреба. Нареден предизвик е да се воспостави пракса со која одлуките донесени со таква дискрециона моќ да бидат задолжително образложени и Одлуката и Образложението да бидат објавени.

Во линија со антикорупциските политики како клучен напредок би било објавувањето на сите членови на управни, надзорни одбори, регулаторни тела и Совети или Комисии со надоместоците кои ги добиваат од Владата заради транспарентност во финансирањето и заради избегнување на потенцијален судир на интереси и/или трговија со влијанија.

Заклучни согледувања

Иако терминот транспарентна влада не е нов, може да се заклучи дека низ годините фактурите кои ја дефинираат транспарентноста се продлабочуваат, стануваат посуштински и поконкретни се барањата кои една Влада треба да ги пресретне за да котира повисоко на ранг листите согласно светските индикатори.

Слабостите кои ги утврди ова истражување е дека постојат голем број предизвици кои се исти и се провлекуваат и повторуваат низ годините, што е доказ дека старите навиките тешко се менуваат и не е едноставно да се воведат транспарентното работење како култура на работење во институциите.

Позитивните искуства од истражувањето се дека со Стратешки документ и јавни заложби сепак се отвора можноста за следење и мерење на тоа колку Владата ги исполнува своите ветувања за градење потранспарентно општество. Ваквото истражување ви можело да се надополни при истекот на актуелната Стратегија со резултатите од нејзината имплементација.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Action SEE, (---), *Openness Index*, достапно на opennessindex.actionsee.org.
- Влада на РСМ, (2023), *Стратегија за транспарентност на Владата на Република Северна Македонија 2023-2026*, достапна на https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/strategija_za_transparentnost_2023-2026_mkd.pdf
- Влада на РСМ; (2023), *Национален акциски план за партнерство за отворена власт 2021-2023*, достапен на: <https://ovp.gov.mk>
- Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), (2023), *Legal Aspects of Open Government and Open Data*, https://www.unescwa.org/sites/default/files/pubs/pdf/legal-aspects-open-government-open-data-english_0.pdf.
- Европски Омбудсман, (---), *Европскиот кодекс за добро административно однесување*, (The European Code of Good Administrative Behaviour), достапен на <https://www.ombudsman.europa.eu/en/publication/en/3510>;
- European Research Centre for Anti-Corruption and State-Building, (2023), *Government Transparency Index*, <https://www.againstcorruption.eu/ercas-projects/transparencyindex/>
- Национална развојна стратегија, достапна на <https://www.nrs.mk/content/NSR%20Sostojbi%20i%20predizvici%20%20MKD%20complete.pdf>.
- OECD (2017), *Recommendation of the Council on Open Government, approved by all OECD member countries*, OECD, Paris, <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0438>.
- Партнерство за отворена власт (Open Government Partnership), (2011), <https://www.opengovpartnership.org/>
- Повелба за отворени податоци, достапна на https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/Open_Data_Charter_Annex_FINAL_13_June_2013_cle0ff8a3.pdf
- Совет на Европа, (---), *Принципи за добро управување на локално ниво*, достапен на [12 Principles of Good Governance - Good Governance \(coe.int\)](https://www.coe.int/en/web/guest/12-principles-of-good-governance);
- Транспаренси Интернешанал, (---), „Глобална стратегија против корупцијата 2021-2030“ (A Global Strategy Against Corruption 2021-2030), достапна на <https://www.transparency.org/en/the-organisation/our-strategy>
- Фондација Метаморфозис, (2022), *Проценка на доброто владеење во Северна Македонија и регионот преку Индексот на отвореност – Собрание и извршна власт – мерење за 2021*, достапно на https://metamorphosis.org.mk/aktivnosti_arhiva/proценка-na-dobroto-vladeenje-vo-severna-makedonija-i-regionot-preku-indeksot-na-otvorenost-sobranie-i-izvrshna-vlast-merenje-za2021/
- Центар за граѓански комуникации, (2021), *Индекс за активна транспарентност*, достапно на <https://www.ccc.org.mk/images/stories/akt21.pdf>